



Analyzing the Most Important Theological Components of Ashaereh in Persian Proverbs

Mostafa Mousavi¹ & Abbas Shahali Ramshe²
(211-231)

Abstract

Proverbs, originates from religion, culture, theological and philosophic beliefs and conventions of a society. They show the popular beliefs. The Ashaereh theological sect, which is one of the most important theological sects in the field of Islamic civilization, has played a pivotal and fateful role in creating the Islamic dimension of Iranian thought. In the present research, the authors have tried to analyze and show the different dimensions of the Ashaereh ideas in the mentality of the Iranian people through Persian proverbs. The Ashaereh considered freedom and divine will free without any conditions and did not consider any matter of goodness and righteousness and grace obligatory on God. According to the "Wisdom of God" component, they believe that God wills the good of man from wisdom. They believe that although it is not obligatory on God to do a righteous deed, it has been proven that God's deeds are based on wisdom and expediency, even if one is not aware of its wisdom. The Ashaereh, like the Mo'tazeleh and others, consider only God as sustenance and attribute this attribute exclusively to God. Also, they consider "haram" as sustenance and believe that God gives both "halal" sustenance and "haram" sustenance, and the meaning that God makes "haram" sustenance for man is that it makes the body consistent and stable. In addition, they believe that sustenance is predestined for the rest of their lives and nothing is reduced or added to human sustenance. Also, they believe that although God has decreed sustenance, it is obligatory to earn a living. The Ashaereh, believe that the victim dies on his own death, that is, when it is predestined for his death. They believe that the Creator of the universe is one, because the concept of obligatory existence cannot be true except on a single essence. They believe the Resurrection and its accessories, such as "the truth of the resurrection of the dead", "the truth of the question", "the truth Letter of deeds", "right of weight and measurement of deeds" and "Bridge being right". We see all of these beliefs in Persian Proverbs.

Keywords: Theological Components of Ashaereh, Theological beliefs, Ashaereh, Persian Proverbs, Iranian culture.

Received: 8, February, 2020 & Accepted: 20, June, 2021

doi 10.22059/jlcr.2021.296466.1412
Print ISSN: 2382-9850-Online ISSN: 2676-7627
<https://jlcr.ut.ac.ir>

1. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran.

2. Email of the author: a.shahali.r70@gmail.com

Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature, University of Kashan, Kashan, Iran.

1-Introduction

Proverbs are always inspired by the sources of religion, culture, customs, and philosophical and verbal beliefs that govern society, and on the other hand, they show their beliefs.

The Ashaereh theological sect, which is one of the most important theological sects in the field of Islamic civilization, and despite theologians and theorists such as Abul Hassan Ash'ari, Judge Abu Bakr Baghlani and Imam al-Haramain Jovini, etc., has played a pivotal and fateful role in creating the Islamic dimension of Iranian thought. His views and ideas have always been supported by Sunni and Turkic governments such as the Ghaznavids and the Seljuks, to the point that Khajeh Nizam al-Mulk Tusi, the minister of the Seljuk era, has built militias in various cities where the ideas of the Ash'arites were taught. Over time, these ideas have gone beyond the realm of the study of properties, and since these theological ideas are directly related to the religious beliefs of the people, they entered the streets, bazaars, mosques, etc., and thought through Persian lectures, pulpits, and Persian poetry. The common people entered. And through the lectures and pulpits of Persian sermons and poetry, it has found a good place in the minds of the masses and has encouraged many actions and behaviors of the Iranian people throughout the times as a dominant aspect of culture.

2-methodology

In the present research, which has been done in a library style, by content analysis method, with the aim of showing the theological beliefs of the Ashaereh in Persian proverbs. The authors have tried to analyze and show the different dimensions of the Ashaereh ideas in the mentality of the Iranian people through Persian proverbs.

3- Discussion

According to the component of "the impossibility of goodness and righteousness on God", the Ashaereh considered freedom and divine will free without any conditions and did not consider any matter of goodness and righteousness and grace obligatory on God. They believed that God was permissible to suffer immature children without compensation, to command killing and inflicting pain on animals, to oblige servants to do what they could not, and of course all this was possible from the Lord of justice and from the deeds of God. God's wisdom is desirable and pleasing. The proverbs (God does not give evil) and (you give one a double double treasure - you give one a loaf of bread for a hundred sufferings) indicate this belief.

According to the "Wisdom of God" component, the Ashaereh believe that God wills the good of man from wisdom. They believe that although it is not obligatory on God to do a righteous deed, it has been proven that God's deeds are based on wisdom and expediency, even if one is not aware of its wisdom. The proverbs (God saw the donkey and did not give it a horn) and

(You know our interest better than us) indicate this belief. "Sustenance" is one of the issues that includes several sub-components. According to the component "Sustenance is only God", the Ashaereh, like the Mo'tazeleh and others (Zaheri, Ismaili, Shia, etc.), consider only God as sustenance and attribute this attribute exclusively to God. The proverb (whoever gives teeth gives bread) implies this belief. Also, the Ashaereh, according to the component of "being sustained as haram", consider haram as sustenance and believe that God gives both halal sustenance and haram sustenance, and the meaning that God makes haram sustenance for man is that it makes the body consistent and stable. The proverb (does the forbidden eater not pay attention to the year of famine?!) refers to this belief. In addition, according to the component (the predestination of sustenance), the Ashaereh believe that sustenance is predestined for the rest of their lives and nothing is reduced or added to human sustenance. The proverbs (Why do you strive for sustained sustenance) and (clearly written on the morsel - that the morsel is from someone's son is from someone's son) indicate this belief. Also, the Ashaereh, according to the component of "the necessity of earning sustenance" and citing Qur'anic reasons, believe that although God has decreed sustenance, it is obligatory to earn a living. However, the Ashaereh consider sustenance as the result of earning and trying to be considered as infidelity. The proverbs (earn so that you do not become lazy - ask God for a day so that you do not become an infidel) and (sustenance is gained by walking) indicate this belief.

The Ashaereh, according to the component "the time of death is predestined" and based on a verse of the Qur'an, believe that the victim dies on his own death, that is, when it is predestined for his death. God has ruled over the deaths of the people without any doubt, and when the time of their death comes, they should not be an hour late and they should not be an hour ahead. The proverbs (one cannot go to the grave before the time of death) and (a person cried every night on the patient's bedside - that person died in the morning and the patient survived) indicate this belief. The Ashaereh consider the component of "the impossibility of the existence of two gods" as a proof of God being the creator of the universe, and based on this argument, they believe that the Creator of the universe is one, because the concept of obligatory existence cannot be true except on a single essence. The proverb (If having a partner was good, God would have a partner) refers to this belief.

In addition, the Ashaereh, like other theological sects, according to the narrated argument from the Qur'an and the hadiths of the Prophet, had various theological components in the field of belief in the legitimacy of the Resurrection and its accessories, such as "the truth of the resurrection of the dead", "the truth of the question", "the truth Letter of deeds", "right of weight and measurement of deeds" and "Bridge being right". Proverbs

(although the Day of Judgment is late, it will come to an end), (the one whose reckoning is correct - he is not afraid of reckoning deeds), (one does not write one's sin for another person), (Halal has an account, Haram has a torment) and (whoever crosses the bridge laughs) refers to these beliefs, respectively.

4- Conclusion

The analysis of Ashaereh theological ideas in Persian proverbs shows that the influence of theological ideas in the minds of the common people and its manifestation in Persian proverbs has caused these proverbs to form many models of popular behaviors and actions over the years. The extent of this influence on verbal beliefs varies from Persian proverbs and is directly related to the effectiveness of proverbs in everyday life. For example, in the parables of Bahmaniari's Dastaname, there is a basic Ashaereh belief that "the impossibility of goodness and righteousness on God", which is directly related to the belief in fate and predestination (12 proverbs). There are also components in the field of "sustenance" that are directly related to the livelihood and food of the people (55 proverbs), but in the field of belief in the resurrection, for the concept of " Bridge" which is less related to people's daily lives, (1 proverb) exists.

تحلیل مهم‌ترین مؤلفه‌های کلامی اشاعره در امثال فارسی

مصطفی موسوی

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران، تهران، ایران

عباس شاه‌علی رامشه^۱

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۱۹؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۳/۳۰

علمی-پژوهشی

چکیده

مثل‌ها از دین، فرهنگ، آداب و رسوم و باورهای فلسفی و کلامی حاکم بر جامعه مایه می‌گیرند. اشاعره که از مهم‌ترین فرق کلامی در تمدن اسلامی به‌شمار می‌آیند نقش محوری در تکوین اندیشه انسان اسلامی و ایرانی داشته‌اند. در این پژوهش نویسندگان کوشیده‌اند با بررسی امثال فارسی ابعاد مختلف اندیشه‌های اشاعره را در فرهنگ ایرانی نشان دهند. اشاعره مشیت الهی را بدون قید و شرطی مطلق دانسته و هیچ امری از صلاح و اصلح و لطف را بر خداوند واجب نمی‌دانستند. ایشان بر این باورند که خداوند اراده‌کننده خیر و صلاح آدمی از روی حکمت است؛ اگرچه فعل اصلح بر پروردگار واجب نیست ولی ثابت شده‌است که کارهای خداوند از روی حکمت و مصلحت است، هرچند آدمی از حکمت آن آگاه نباشد. اشاعره مانند معتزله و دیگران، فقط خداوند را رازق می‌دانند. ایشان همچنین حرام را روزی می‌دانند و معتقدند که هم روزی حلال و هم روزی حرام را خداوند می‌دهد و معنای آن که خداوند حرام را روزی انسان می‌کند این است که آن را مایه قوام و ایستایی جسم قرار می‌دهد. ایشان معتقدند رزق و روزی به اندازه عمرها مقدر شده‌است و چیزی از رزق آدمی کاسته و به آن افزوده نمی‌شود؛ خداوند روزی‌ها را مقدر کرده‌است اما کسب کردن روزی واجب است. با این حال، روزی را از کسب دیدن عین کفر است. اشاعره بر این باورند که «مقتول» به اجل خود می‌میرد، یعنی در وقتی می‌میرد که برای مرگ او مقدر شده‌است. ایشان مؤلفه «برهان تمناع» را دلیلی بر محدث عالم بودن خدا می‌دانند و بر این اساس معتقدند که آفریدگار عالم یکی است زیرا که ممکن نیست مفهوم واجب‌الوجود جز بر ذات واحدی صادق آید. افزون بر این‌ها اشاعره به حقانیت قیامت و لوازم آن: «حق بودن بعثت مردگان»، «حق بودن سؤال»، «حق بودن نامه اعمال»، «حق بودن وزن و سنجش اعمال» و «حق بودن صراط» باور دارند. همه این باورها با امثال فارسی مربوط به آن‌ها در این مقاله بحث و بررسی شده‌است.

واژه‌های کلیدی: مؤلفه‌های کلامی اشاعره، باورهای کلامی، اشاعره، امثال فارسی، فرهنگ ایرانی.

۱. مقدمه

ضرب‌المثل‌ها در طول سالیان دراز، همواره از آبشخور دین، فرهنگ، سنت‌ها، آداب و رسوم و باورهای فلسفی و کلامی غالب و رایج در یک جامعه مایه می‌گیرند. در سطح یک نظام کلان، همین باورهای عامیانه می‌توانند در شکل‌گیری یک فرهنگ و تمدن نقش بسزایی داشته باشند. علم کلام که در تمدن اسلامی با انگیزه استدلالی و عقلانی ساختن

عقاید ایمانی و ردّ باورهای بدعت‌آمیز منحرفان پدید آمد (ر.ک؛ ابن‌خلدون، بی‌تا: ۱/ ۴۵۸)، همواره در گستره سرزمین‌های اسلامی مورد توجه بوده‌است. فرقه‌های کلامی اشاعره و آرای ایشان که همواره از سوی حکومت‌های سنی‌مذهب و تُرک، مثل غزنویان و سلجوقیان با آرای اندیشمندانی نظیر خواجه نظام‌الملک (د. ۴۸۵ ق.) و... تأیید و تقویت می‌شد، به عنوان یک عنصر وجه غالب (Dominant)، در طی قرن‌ها بر فرهنگ و ذهنیت ایرانی سیطره داشته‌است. از آنجا که این اندیشه‌های کلامی پیوسته با باورها و اعتقادات دینی مردم سروکار داشته، از حوزه مطالعه خواص فراتر رفته‌است و از طریق شعر و مجالس درس و مناظر وعظ در اندیشه عوام نفوذ یافته‌است و بسیاری از کنش‌ها و رفتارهای قوم ایرانی را دامن زده‌است.

این پژوهش برای نخستین بار و با هدف نشان دادن نفوذ آرای کلامی در باورهای عامیانه به انجام رسیده‌است که در آن، مهم‌ترین مؤلفه‌های کلامی اشاعره^۱، نظیر عدم وجوب صلاح و اصلح بر حق تعالی، حکمت الهی، رزق و روزی (رازق بودن خداوند، روزی بودن حرام، رزق و روزی مقدر و کسب روزی)، اجل و مرگ مقدر، برهان تمناع، اعتقاد به حقانیت قیامت و لوازم آن (حق بودن بعثت مردگان، حق بودن سؤال، حق بودن نامه اعمال، حق بودن وزن و سنجش اعمال و حق بودن صراط)، از کتاب‌های کلامی ایشان استخراج شد و در ادامه به نمود، بررسی و تحلیل آن در سطح کتاب داستان‌نامه^۲ بهمیناری پرداخته شده‌است.

۲. مهم‌ترین مؤلفه‌های کلامی اشاعره و بازتاب آن در امثال فارسی

۲-۱. هیچ امری از صلاح و اصلح بر حق تعالی واجب نیست

اشعری می‌گوید: «هیچ امری از صلاح (شایسته) و اصلح (شایسته‌تر) و لطف بر خداوند واجب نیست و هر چیزی را که عقل از روی موجب آن تقاضا کند، نقیض آن را از وجهی دیگر تقاضا خواهد کرد» (شهرستانی، ۱۳۵۸: ۲۲). اشعری آزادی و مشیت الهی را بدون هیچ قید و شرطی مطلق می‌دانست. او گفته‌است:

«خداوند می‌تواند در آخرت کودکان را به درد و رنج گرفتار سازد و این کار از او عدل خواهد بود. خداوند حق دارد بندگان را به سبب جرمی کوچک، مجازات بی‌نهایت دهد و برخی از موجودات زنده را مسخر برخی دیگر کند و از میان آن‌ها، تنها برخی را ملامت و تقبیح کند. همچنین، خداوند حق دارد کسی را

بیافریند که می‌داند کافر خواهد شد و نیز حق دارد کافران را مورد لطف قرار دهد، تا ایمان بیاورند و این‌ها از سوی پروردگار، عدل است» (بدوی، ۱۳۷۴: ۶۱۲).
قاضی باقلانی نیز هماهنگ با مسلک خویش، در آزادی اراده و مشیت خداوند می‌گوید:
«بر خداوند مجاز است بدون عوض به کودکان نابالغ رنج و درد دهد، به ذبح و الم وارد آوردن بر حیوانات فرمان دهد، بندگان را به آنچه در توان ایشان نیست، مکلف سازد و آنچه را خداوند بدان سبب بندگانش را مجازات می‌کند، در آنان بیافریند و شگفت این است که این همه از جانب پروردگار، عدل، از افعال پروردگار، ممکن، و در حکمت خداوندی، مستحسن و پسندیده است» (همان: ۶۶۶).

ابوالحسن اشعری می‌گوید: «شروع از جانب خداوند است و خداوند شروع را تنها برای غیر خود شر قرار داده است و آن را برای خویش، شر قرار نداده است» (همان: ۶۰۴-۶۰۵).
اشاعره حُسن و قبح را برای خداوند، امری غیر عقلانی و بی‌معنی می‌دانند. ابوالحسن اشعری می‌گوید:

«حُسن و قبح [برای خداوند] عقلی نیست و [حُسن و قبح امری]، تنها از جانب خداوند است و تنها او مرجع ارزش‌گذاری [کارها] است و اگر او می‌خواست آنچه را حرام است، حلال کند و آنچه را که حلال است حرام [کند]، این کار را انجام می‌داد؛ زیرا برای غیر او هیچ سلطنتی نیست و هیچ منبعی نیز جز او برای تشریح و قانون‌گذاری وجود ندارد. افعال نیز به اقتضای ذات خود یا به واسطه اسباب و عللی که حُسن و قبح را ایجاب می‌کند، حَسَن و قبیح نمی‌شوند، بلکه خیر و شر هر دو، ناشی از تقدیر خداوند است» (همان: ۶۱۲).

۱-۱-۲. دلایل اشاعره مبنی بر اینکه آنچه برای بنده اصلح است، بر حق تعالی واجب

نیست

۱- «آنچه برای بنده اصلح است، بر خدای تعالی واجب نیست، وگرنه خداوند کافر معذب در دنیا و آخرت را نمی‌آفرید و آنچه را از خداوند بر سر بندگان می‌رود، وجود نمی‌داشت و استحقاق شکر در هدایت آفریدگان واجب نمی‌بود» (تفتازانی، ۱۳۹۳: ۱۳۳).

۲- «اگر [خداوند] انواع خیرات را بر بندگان افاضه می‌کرد، برای این بود که واجبی را ادا کرده باشد» (همان: ۱۳۳).

۳- اگر خداوند غایتِ مقدور خود را از اصلاح و سزاوار [برای حضرت محمد (ص) و ابوجهل] انجام می‌داد، نمی‌بایست امتنان خدا بر پیامبر، برتر از امتنان خداوند بر ابوجهل باشد و نیز نمی‌بایست برای سؤال از عصمت و توفیق و نیز کشف زیان و بسط در فراوانی و آسانی معنایی باشد» (ر.ک؛ همان: ۱۳۳).

۲-۱-۲. تحلیل نمونه: آخوند خدا بد ندهد

این ضرب‌المثل معمولاً وقتی به کار می‌رود که به کسی رنج و آلمی رسیده باشد؛ مثلاً وقتی دوست ما دستش شکسته باشد، ما به او می‌گوییم: «رفیق، خدا بد ندهد». می‌دانیم که صلاح آدمی در صحت و سلامتی است، ولی بنا بر اندیشه اشاعره، خداوند شکستن دست را برای او مقدر کرده‌است؛ یعنی چیزی که صلاح شخص در او نیست، به‌وضوح می‌بینیم که چگونه این اندیشه عدم وجوب صلاح و اصلاح بر پروردگار در باور عوام راه یافته‌است.

۳-۱-۲. ضرب‌المثل‌های دلالت‌کننده بر عدم وجوب صلاح و اصلاح بر پروردگار

۱. آخوند، خدا بد ندهد (۱۱۲)، ۲. جام می و خون دل هر یک به کسی دادند (۱۶۸۶)، ۳. مثل قبلی با اندکی جابه‌جایی کلمات (۲۳۰۹)، ۴. روزی اگر غمی رسد، تنگدل مباش // رو شکر کن مباد که از بد بتر شود (۲۸۶۴)، ۵. دولت (عزت) به خران دادی و نعمت به کسان // پس ما به تماشای جهان آمده‌ایم! (۲۶۷۸)، ۶. از بخت شکر دارم و از روزگار هم [به صورت استهزاء، یعنی: بختم بد است] (۱۹۵)، ۷. از خاک بلندم کردی و به خاک‌سترم نشاندی (۲۲۸)، ۸. از هرچه بدم می‌آید، سرم می‌آید (۳۰۹)، ۹. خدا فقیر کرده، کی کثیف کرده (۲۱۰۸)، ۱۰. خدایا این بلا و فتنه از توست (۲۱۲۱)، ۱۱. یکی را می‌دهی صد گنج بر گنج // یکی را می‌دهی نانی به صد رنج (۶۰۰۶)، ۱۲. نعمت به خران دادی و دولت به سگان (۵۲۴۹).

۲-۲. خداوند اراده‌کننده خیر و صلاح آدمی از روی حکمت است

اشاعره بر این باورند که اگرچه انجام فعل اصلاح بر پروردگار واجب نیست، ولی ثابت شده که کارهای خداوند از روی حکمت و مصلحت است، هرچند ما از آن حکمت آگاه نباشیم. اشاعره اتفاق دارند بر اینکه در افعال الهی، جز خیر و صلاح نباشد و او از روی حکمت کامله، رعایت مصلحت‌های بندگان می‌کند (ر.ک؛ شهرستانی، ۱۳۵۸: ۶۸). حتی درباره شرور گفته‌اند که خداوند آن را برای غیر خود شر قرار داده‌است، نه برای خود. لذا قائل به گونه‌ای نسبت شده‌اند (ر.ک؛ بدوی، ۱۳۷۴: ۶۰۵-۶۰۴).

۲-۲-۱. تحلیل نمونه: صلاح ما تو به می‌دانی از ما

این ضرب‌المثل معمولاً در مواردی به کار می‌رود که خداوند امری را از خوشی و ناخوشی برای فرد مقدر کرده، یا قرار است چیزی از خیر و یا شرور به فرد برسد. او بنا بر باور اشاعره معتقد است که آنچه را خداوند برای آدمی اراده کند، خیر و صلاح آدمی در آن است، هرچند ظاهراً قبیح و ناروا باشد؛ زیرا او می‌داند که خداوند، عالم و حکیم مطلق است و کارهای او همه از روی حکمت و مصلحت است. لذا از دید جزئی و ظاهربین خود فراتر می‌رود و تسلیم مقدرات و حکمت الهی می‌شود و می‌گوید: «صلاح ما تو به می‌دانی از ما».

۲-۲-۲. ضرب‌المثل‌های دلالت‌کننده بر مفهوم حکمت الهی

۱. خدا گر ز حکمت ببندد دری // ز رحمت گشاید درِ دیگری (۲۱۱۱). ۲. صلاح ما تو به می‌دانی از ما (۲۵۲۳). ۳. صلاح ما همه آن است کان تو راست صلاح (۲۵۳۳). ۴. نعمت به خران دادی و دولت به سگان (۵۲۴۹). ۵. هر شب حکیم الهی، در سور و من گرسنه // عقل است مات و حیران، از حکمت الهی! (۵۵۷۹). ۶. خدا خر را دیده و شاخش نداد! (۲۰۹۸). ۷. همان مثل قبلی با اندکی تغییر کلمات (۲۰۹۹). ۸. خدا خر را شناخت و شاخش نداد (۲۰۹۹). ۹. آنچه آید ز غیب بی‌عیب است (۱۶۵).

۲-۳-۱. رزق و روزی

۲-۳-۱-۱. رازق فقط خداست

اشاعره مانند معتزله و دیگران (ظاهری، اسماعیلی، شیعه و...) همگی خداوند را رازق می‌دانند و این صفت را منحصرأ بر خداوند اطلاق می‌کنند. قاضی باقلانی هم عقیده همین مسلک است و می‌گوید: «از آنجا که خداوند منحصرأ آفرینش، میراندن و زنده کردن را در اختیار دارد، هم او نیز عهده‌دار روزی خواهد بود» (بدوی، ۱۳۷۴: ۶۶۷). وی می‌گوید: «روزی‌دهنده همهٔ بندگان و حیوانات، خداوند است. روزی‌دهنده‌ای جز خداوند نیست؛ خواه روزی حلال یا حرام باشد» (باقلانی، ۱۳۸۲: ۴۴).

۲-۳-۱-۲. تحلیل نمونه: رزاق خداست

این ضرب‌المثل معمولاً دربارهٔ کسی کاربرد دارد که مثلاً از کارش عزل شده‌است و پیوسته غم و غصه می‌خورد و عزا می‌گیرد که با چندین عیال و فرزند چه کنم! دوستانش

به او دل‌داری می‌دهند که غم و غصهٔ روزی را مخور؛ چراکه رزاق، خداست و هر آن کس که دندان دهد، نان دهد.

۲-۳-۲. ضرب‌المثل‌های دلالت‌کننده بر مفهوم رازق بودن خدا

۱. رزاق خداست (۲۸۱۱). ۲. خواجه پندارد که ده روزی دهد! (۲۲۴۷). ۳. اکبر ندهد، خدای اکبر بدهد (۴۰۹). ۴. ضامن روزی بود روزی‌رسان (۳۵۵۱). ۵. بی‌مگس هرگز نماند عنکبوت (۱۲۲۹). ۸. هر آن کس که دندان دهد، نان دهد (۵۴۷۱). ۷. ما هم خدایی داریم (۴۶۴۷): «ما را هم خدا حفظ کرده، روزی می‌دهد» (بهمنیار، ۱۳۸۱: ۵۵۰). ۶. غم روزی مخور تو ای عاقل (۳۸۲۰): «تو که لاف عقل می‌زنی، مانند بی‌خردان غم روزی مخور که خداوند بندهٔ خود را بی‌روزی نمی‌گذارد» (همان: ۴۶۸).

۲-۳-۲. حرام، روزی است

اشاعره برخلاف معتزله، حرام را نیز روزی می‌دانند. ابوالحسن اشعری می‌گوید: «روزی بر دو نوع است: یک نوع آنکه خداوند انسان را مالک آن می‌کند و نوعی که غذای انسان و مایهٔ قوام جسم او می‌شود، اگرچه حرام باشد» (اشعری، ۱۹۲۹م: ۲۵۷). قاضی باقلانی نیز معتقد است که هم روزی حلال و هم روزی حرام را خداوند می‌دهد و معنای آنکه خداوند حرام را روزی انسان می‌کند، این است که آن را مایهٔ قوام و ایستایی جسم قرار می‌دهد، نه بدان معنی که خداوند آن را به ملک آدمی درآورد و خوردن آن حلال باشد (ر.ک: بدوی، ۱۳۷۴: ۶۶۷). امام‌الحرمین جوینی نیز در باور به روزی بودن حرام می‌گوید: «کسی که در طول عمرش از حرام تغذیه کرده‌است، نمی‌توان گفت خداوند هرگز به او روزی نداده‌است» (جوینی، ۱۹۵۰م: ۳۶۵).

۱-۲-۳-۲. ضرب‌المثل دلالت‌کننده بر روزی بودن حرام

۱. حرام‌روزی را به تنگی سال چه کار؟! (۱۹۴۱). صرف کاربرد ترکیب «حرام‌روزی» در امثال فارسی، این نکته را یادآور می‌شود که برخی مردم در باور عامیانهٔ خود، حرام را هم روزی می‌دانستند.

۲-۲-۳-۲. روزی، مقدر است

حکیم سمرقندی دربارهٔ مقدر بودن رزق آدمی می‌گوید: «حق تعالی روزی دهد نیک و بد را؛ بدان را به جهت بدی ایشان از روزی نکاهد و نیکان را به جهت نیکی در روزی بیفزاید و قسم یاد کرده؛ قوله - عَزَّوَجَلَّ - : ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ، فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ﴾ و روزی شما در آسمان است و آنچه به شما وعده داده می‌شود. سوگند

به پروردگار آسمان و زمین که این مطلب، حق است؛ همان گونه که شما سخن می‌گویید ﴿الذَّارِيَاتُ / ۲۲-۲۳﴾ (سمرقندی، ۱۳۴۸: ۱۲۶). اشاعره معتقدند رزق و روزی به اندازه عمرها مقدر شده است و چیزی از رزق آدمی کاسته و یا به آن افزوده نمی‌شود. شهرستانی می‌گوید:

«روزی‌ها به اندازه عمرها مقدر شده است و عمرها به اندازه روزی‌ها مقدر شده است و هر موجود حادثی نهایتی دارد و نهایت و مرگ مخصوص زندگی حیوانات نیست و هرچه را می‌خواهد به نهایت رسد، خداوند می‌داند... چیزی بر روزی‌ها افزوده نمی‌شود و چیزی از آن کاسته نمی‌شود و چون مرگشان فرابرسد، ساعتی در آن تقدیم و تأخیر راه ندارد» (شهرستانی، ۱۹۳۴م: ۴۱۶).

اشاعره معتقدند که در لوح محفوظ دو نوع حکم نگاشته شده است: حکم به اجل و رزق مطلق، و حکم مشروط که اگر آن را انجام دهد، به روزی و عمرش افزوده می‌شود (ر.ک: همان: ۴۱۷). همچنین، ایشان معتقدند که خداوند روزی بندگان را بر اساس مصلحت خویش می‌افزاید: «وَقَوْلُهُ: ﴿وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ نُنزِلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَاءُ: اگر روزی را فراوان می‌کرد، بندگان در زمین سرکشی می‌کردند، ولی او به اندازه‌ای که می‌خواهد، برای ایشان روزی نازل می‌کند﴾ (الشوری / ۲۷)» (باقلانی، ۱۹۵۷م: ۳۳۸).

۲-۳-۲. تحلیل نمونه: آنچه نصیب است، نه کم می‌دهند/ ور نستانی، به ستم می‌دهند!

این ضرب‌المثل معمولاً درباره شخصی به کار می‌رود که همواره غم و اندوه روزی را می‌خورد که نکند رزق او به وی نرسد و از گرسنگی و مرگ هلاک شود و همین غم و اندوه، اسباب بی‌اعتمادی به روزی‌رسانی حضرت پروردگار را برای او فراهم می‌آورد. پس به او می‌گویند: آنچه نصیب است... این در حالی است که بنا بر مفهوم مثل و پشتوانه کلامی آن، رزق و روزی به اندازه عمرها مقدر شده است و چیزی از رزق آدمی کاسته و یا به آن افزوده نمی‌شود.

۲-۳-۲. ضرب‌المثل‌های دلالت‌کننده بر مفهوم روزی مقدر

۱. آنچه نصیب است، نه کم می‌دهند // ور نستانی، به ستم می‌دهند (۵۵۹). ۲. برای رزق مقدر چه سعی در کار است (۹۵۱). ۳. بر سر لقمه بنوشته عیان // کز فلان بن فلان بن فلان (حرف از، اینجا یعنی از آن...) (۹۸۰). ۴. چو روزی نباشد دویدن چه سود؟! (۱۸۵۴).

۵. خون خوری گر طلب روزی ننهاده کنی (۲۳۰۷). ۶. روزی کس، کس نخورد (۲۸۷۱). ۷. صیاد بی‌روزی در دجله ماهی نگیرد (۳۵۴۶). ۸. فریاد سگان کم نکند رزق گدا را (۳۸۸۵). ۹. گر زمین را بر آسمان دوزی // ندهندت زیاده از روزی (۴۳۵۸). ۱۰. هیچ کس روزی هیچ کس را نمی‌تواند بخورد (۵۸۵۸). ۱۱. نخورده است کس روزی هیچ کس (۵۲۰۵). ۱۲. نشاید خورد بیش از روزی خویش (۵۲۲۶). ۱۳. نشاید خورد الا رزق مقسوم (۵۲۲۷). ۱۴. نصیب کسی را کسی نمی‌خورد (۵۲۳۶). ۱۵. هرچه نصیب است، بر نمی‌گردد (۵۵۵۱). ۱۶. هرچه نصیب است، رسد بی‌گمان (۵۵۵۲). ۱۷. هرچه نصیب است، نه کم می‌دهند (۵۵۵۳). ۱۸. بکوب بکوب، [روزی] همان است که دیده‌ای (۱۰۹۹). ۱۹. به نادان آن چنان روزی رساند // که صد دانا در آن حیران بماند (۱۱۳۸). ۲۰. به هر کس هرچه لایق بود، دادند (۱۱۷۳). ۲۱. خود می‌رسی به قسمت خود، این شتاب چیست؟! (۲۲۸۰). ۲۲. داد حق را قابلیت شرط نیست (۲۳۲۷). ۲۳. رزق تو بر تو ز تو عاشق‌تر است (۲۸۱۲). ۲۴. رزق را روزی‌رسان پُر می‌دهد (۲۸۱۳): «روزی هر کس به طرف او خواهد رفت» (بهمنیار، ۱۳۸۱: ۳۵۹). ۲۵. رسیده، رسیده می‌خورد (۲۸۱۸): «روزی هر کس هر کجا برود و باشد، به او می‌رسد» (همان: ۳۵۹). ۲۶. رسیده نصیب خود خورد (۲۸۱۹). ۲۷. روزی بوم توی خانه‌اش می‌رسد (۲۸۶۹). ۲۸. مهمان روزی خودش را می‌خورد (۵۰۵۳). ۲۹. مهمان روزی خودش را با خودش می‌آورد و بلای صاحب‌خانه را با خودش می‌برد (۵۰۵۴). ۳۰. یا اجل می‌دواند، یا روزی (۵۸۶۲): «انسان که اتفاقاً و بلااراده جایی می‌رود، یا نعمتی باید به او برسد، یا بلایی» (همان: ۶۲۱).

۲-۳-۴. کسب روزی واجب است

اشاعره با اینکه معتقدند خداوند روزی‌ها را مقدر کرده‌است، کسب کردن روزی را واجب دانسته‌اند. حکیم سمرقندی می‌گوید:

«کسب کردن به حال ضرورت فریضه بینی؛ قوله تعالی - عَزَّوَجَلَّ - : ﴿وَهُزِّيْ
إِلَيْكَ بِجِدْعِ النَّخْلَةِ﴾ و این تنه نخل را به طرف خود تکان ده ﴿(مریم / ۲۵). کسب
کردن به قول بعضی فقهای ما سنت و کسب ناکردن و نادیدن، هوا و بدعت
است» (سمرقندی، ۱۳۴۸: ۱۲۶).

با این حال، اشاعره روزی را از کسب دیدن، عین کفر می‌دانند و به کلام خدا استناد می‌کنند که ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ﴾ خدا کسی است که شما را آفرید، پس روزی داد ﴿(روم / ۴۰)﴾ (ر.ک؛ سمرقندی، ۱۳۴۸: ۱۲۶). بعضی در فریضه بودن کسب روزی چنین استدلال

کرده‌اند که «حق تعالی کسب فرمود، تا بنده به فساد مشغول نشود و حق تعالی تندرستِ فارغ را دشمن دارد که نه کارِ این جهان کند و نه کارِ آن جهان» (همان: ۱۲۷).
در برابر این باورِ فریضه بودن کسب، برخی از صوفیان قائل به حرمتِ کسب هستند. صوفیه شرط توکل را چنین گفته‌اند:

«توکل، واداشتن بدن به بندگی و تعلق دل به خداوند و اطمینان به کفایت خداوند در روزی‌رسانی است. پس اگر از نعمت‌های خداوند به او بخشیده شود، سپاس گوید و اگر از نعمت‌ها منع شود، صبوری کند؛ صبوری خشنودانه، موافق با تقدیر» (سراج، ۱۹۱۴م: ۵۱-۵۲).

قائلان به حرمت کسب می‌گویند: «در کسب روزی، ترک توکل و شک به وعده خدا نهفته است... برخی کسب را حرام دانسته‌است، چون با کسب روزی و مالیاتی که پادشاهان از آن می‌گیرند، یاری رساندن به ظالم است» (قاضی عبدالجبار، ۱۹۶۵م، ج ۱۱: ۴۴). همچنین:
«برخی کسانی که خود را متوکل نامیده‌اند، می‌گویند طلب روزی قبیح است؛ چراکه طلب روزی منافی با توکل است و با آن در تضاد است، بلکه توکل، طلب روزی از خود خداست و حضرت رسول (ص) می‌گویند: «لَوْ تَوَكَّلْتُمْ عَلَى اللَّهِ حَقًّا تَوَكَّلْتُمْ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ تَغْدُو خِمَاصًا وَ تَرُوحُ بِطَانًا» (عبدالجبار، ۱۳۸۴: ۷۸۶-۷۸۷).

۲-۳-۱. تحلیل نمونه: کسب کن تا کاهل نشوی، روزی از خدا بخواه تا کافر نشوی
بنا بر اعتقاد اشاعره، کسب روزی امری فریضه است، کاهلی فساد به بار می‌آورد و روزی را از غیر خدا خواستن، عین کفر است. این ضرب‌المثل از سویی آدمی را به تلاش و کسب روزی ترغیب می‌کند؛ چراکه با تنبلی و سُستی، روزی به آدمی نخواهد رسید و از سویی، می‌گوید در کسب روزی توکل بر خدا کن و روزی را از خدا بخواه که روزی را از اسباب ظاهری مثل قوت زور و بازو دانستن، عین کفر است و غفلت از علت حقیقی روزی، یعنی خدای روزی‌رسان به کفر می‌انجامد.

۲-۳-۲. ضرب‌المثل‌های دلالت‌کننده بر مفهوم کسب روزی

۱. کسب کن تا کاهل نشوی / روزی از خدا بخواه تا کافر نشوی (۴۱۴۷). ۲. گر گدا کاهل بود، تقصیر صاحبخانه چیست؟! (۴۳۷۱). ۳. روزی به پاست (۲۸۶۶). ۴. روزی به قدم است

۲۸۶۸). ۵. ثابت‌قدم باش و غم روزی مخور (۱۶۵۶). ۶. کار خدا کن، غم روزی مخور (۴۰۴۰). ۷. روزی مهمان به قدم خودش است (۲۸۷۲).

۲-۴. اجل و مرگ، مقدر است (مقتول به اجل خود می‌میرد)

مقتول به اجل خود می‌میرد؛ یعنی در وقتی که برای مرگ او مقدر شده است... بی‌هیچ تردیدی خداوند بر اجل‌های مردم حکم کرده است و چون اجل ایشان فرا برسد، ساعتی تأخیر نکنند و ساعتی پیش نیفتند (ر.ک؛ تفتازانی، ۱۳۹۳: ۱۲۷). ابوالحسن اشعری در اعتراض به کسانی که قائل‌اند به اینکه مقتول به اجل خود نمی‌میرد، می‌گوید:

«اگر به عقیده شما، قاتل قادر باشد که مقتول را نکشد و در نتیجه، او زنده بماند، پس او نیز قادر خواهد بود اجل شخصی را قبل از فرارسیدن، کوتاه کند و قبل از وقت مقرر، آن را محقق بسازد و در عین حال نیز قادر باشد که [چنانچه بخواهد،] اجل او را تا وقت مقرر قبلی خویش به تأخیر افکند. به این ترتیب، بنا بر عقیده شما، انسان می‌تواند اجل بندگان را مقدم و یا مؤخر بدارد و نیز قادر است بندگان را باقی گذارد، یا آن را فانی کند و روح از تنشانش بیرون برد، در حالی که چنین عقیده‌ای، کفر در دین است!» (بدوی، ۱۳۷۴: ۶۷۲).

قاضی باقلانی دلیل مدعای خویش را بر اجل معین و مقدر چنین مطرح می‌کند: «دلیل این امر، سخن خداوند است که می‌فرماید: ﴿فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ﴾ چون اجل آنان فرارسد، لحظه‌ای نتوانند آن را به تأخیر یا پیش‌تر اندازند» (الأعراف / ۳۴). مقصود از اجل مرگ، همان زمان مرگ است؛ چنان که مقصود از "أجل الدين"، زمان سررسید بدهی می‌باشد. اصولاً هر چیزی که برایش مدتی معین قرار داده شود، آن مدت، همان اجل آن است. اجل انسان، همان وقتی است که خداوند می‌داند انسان ناگزیر در آن وقت می‌میرد. این اجل، زمانی است که تأخیر مرگ انسان از آن امکان ندارد و البته نه از این نظر که چنان چیزی مقدور [خداوند] نیست. اجل زندگی انسان، مدت‌زمانی است که خداوند می‌داند انسان در آن مدت زنده می‌ماند و فزونی و کاستی در آن ممکن نیست» (بدوی، ۱۳۷۴: ۶۶۹-۶۷۰).

۲-۴-۱. تحلیل نمونه: پیش از اجل به گور نمی‌شود رفت

این ضرب‌المثل معمولاً وقتی به کار می‌رود که به شخصی بر اثر حادثه‌ای دلخراش، صدمه و آسیب فراوان برسد و به اصطلاح پایش لب گور باشد، اما چون اجل و زمان مرگش فرانسیده است نمی‌میرد. لذا می‌گویند «پیش از اجل به گور...» که بنابر پشتوانه کلامی آن،

خداوند بی‌هیچ تردیدی بر اجل‌های مردم حکم می‌کند و چون اجل ایشان فرا برسد، ساعتی تأخیر نکنند و ساعتی پیش نیفتند.

۲-۴-۲. ضرب‌المثل‌های دلالت‌کننده بر مفهوم اجل و مرگ مقدر

۱. شخصی همه شب بر سر بیمار گریست // چون صبح شد او بمرد و بیمار بزیست! (۳۳۶۴).
۲. همان مثل قبلی، با اندکی تغییر کلمات (۴۸۰۷).
۳. پیش از اجل به گور نمی‌شود رفت (۱۳۷۱).
۴. اجل برگشته می‌میرد، نه بیمار! (۹۰).
۵. اگر تیغ عالم بجنبد ز جای // نبرد رگی تا نخواهد خدای (۴۳۲).
۶. بسا بیمار برگشت از لب گور (۱۰۴۲).
۷. صید را چون اجل آید، سوی صیاد رود (۳۵۴۹).
۸. ضامن عمر کسی کس نشود (۳۵۵۲).
۹. مرگ به فقیر و غنی نگاه نمی‌کند (۴۸۲۸).
۱۰. مرگ، جوان و پیر نمی‌شناسد (۴۸۲۹).
۱۱. موش که اجلش می‌رسد، سر گریه را می‌خاراند (۵۰۳۴).
۱۲. جان که باید درود، چه از گلو، چه از پهلو (۱۶۹۴): «مردن وقتی محقق و قطعی شد، به هر نحو که باشد، بی‌تفاوت است و جان که باید از تن بیرون رود، از هر جا برود، فرقی ندارد» (بهمنیا، ۱۳۸۱: ۲۴۰).

۵-۲. برهان تمانع

اشاعره برهان تمانع را دلیلی بر محدث عالم بودن خدا می‌دانند و بر اساس این برهان، معتقدند که آفریدگار عالم، یکی است؛ زیرا ممکن نیست مفهوم واجب‌الوجود جز بر ذات واحدی صادق آید (ر.ک؛ تفتازانی، ۱۳۹۳: ۷۵). اشاعره در تبیین این دیدگاه، به برهان عقلی و نقلی دست زده‌اند.

۱-۵-۲. برهان عقلی و نقلی بر یکی بودن آفریدگار عالم

۱. «خداوند، واحد [یکتا و یگانه] است؛ زیرا هرگز تدبیر دو مدبّر بر نظامی هماهنگ جریان نمی‌یابد و استواری و انسجام بر خود نمی‌گیرد» (بدوی، ۱۳۷۴: ۵۸۲).
۲. آیه ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾: اگر در آن دو [آسمان و زمین]، خدایانی جز الله بودند، هر دو تباہ می‌شدند ﴿(الأنبياء / ۲۲)﴾.
۳. آیه ﴿مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾: خداوند هیچ فرزندی ندارد و هیچ خدایی با او نیست که اگر چنین می‌بود، هر خدایی آفریدگان خویش را به سویی می‌برد و بر یکدیگر برتری می‌جستند ﴿(المؤمنون / ۹۱)﴾ (ر.ک؛ بدوی، ۱۳۷۴: ۵۸۳). اشعری می‌گوید:

«در مورد دو آفریدگار، این امکان وجود دارد که اختلاف کنند و یکی چیزی را و دیگری ضد آن را بخواهد. اگر چنین اختلافی کنند و یکی از آن دو، زنده ساختن چیزی و دیگری میراندن آن را اراده کند، در این صورت، لازم می‌آید یکی از آن دو و یا هر دو به صفت عجز متّصف شوند؛ چراکه تحقق مراد هر دو بدان سبب که با یکدیگر در تضادند، محال است. بنابراین، لازم می‌آید یا هر دو محقق نشوند و یا فقط خواسته یکی از آن دو محقق گردد. بدین ترتیب، در صورتی که تنها خواسته هیچ یک محقق نگردد، باز هم هر دو به وصف عجز متّصف خواهند شد، در حالی که می‌دانیم عجز از ویژگی‌ها و نشانه‌های حدوث است و به همین سبب، قدیم نمی‌تواند عاجز باشد» (همان: ۶۵).

امام‌الحرمین جوینی در نقد معتزله می‌گوید:

«برهان تمنع بر اصول معتزله جاری نیست؛ زیرا آنان به آزادی انسان در افعال خویش معتقدند که فعل، مخلوق انسان است و مخلوق پروردگار نیست. لذا اراده پروردگار در افعال انسان هیچ تأثیر و دخالتی ندارد و جایی برای بحث از تمنع میان اراده دو خداوند باقی نمی‌ماند» (جوینی، ۱۹۵۰م: ۲۵۳).

۲-۵-۲. ضرب‌المثل‌های دلالت‌کننده بر مفهوم یگانگی خدا

۱. اگر شریک خوب بود، خدا شریک می‌گرفت (۴۷۲). ۲. همان مثل قبلی، با اندکی جابه‌جایی کلمات (۳۳۷۵). ۳. خدا یکی، خانه یکی، یار یکی (۲۱۲۴). ۴. معشوقه یکی، خدا یکی، یار یکی (۴۸۹۵).

۲-۶-۲. اعتقاد به حقانیت قیامت و لوازم آن

۲-۶-۱. بعثت و برانگیختن مردگان، حق است

بعثت به معنی برانگیختن مردگان از گورها، گرد هم آوردن اجزای آن‌ها و بازگرداندن جان‌های آن‌ها، حق است؛ چنان که خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ﴾؛ سپس در روز قیامت برانگیخته می‌شوید ﴿المؤمنون/ ۱۶﴾. همچنین، می‌فرماید: ﴿قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ؛ بگو همان کسی آن را زنده می‌کند که نخستین بار آن را آفرید﴾ (یس / ۷۹) (ر.ک؛ تفتازانی، ۱۳۹۳: ۱۳۶-۱۳۷).

۲-۶-۱-۱. نمونه‌هایی از ضرب‌المثل‌های دلالت‌کننده بر بعثت مردگان

۱. قیامت گرچه دیر آید، بیاید (۴۰۱۱). ۲. گر مسلمانی از این است که حافظ دارد // وای اگر از پس امروز بود فردایی (۴۳۸۴).

۲-۱-۶. سؤال، حق است

سؤال در روز قیامت حق است؛ چراکه خداوند می‌فرماید: ﴿وَرَبِّكَ لَنَسْتَلْتَهُمْ أَجْمَعِينَ: به پروردگارت سوگند، از همه آن‌ها سؤال خواهیم کرد﴾ (الحجر / ۹۲). همچنین، بنا بر آنچه حضرت محمد^(ص) می‌فرماید:

«اللَّهُ يُدْنِي الْمُؤْمِنَ، فَيَضَعُ عَلَيْهِ كَنَفَهُ وَيَسْتَرْهُ. فَيَقُولُ: أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا؟ أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا؟ فَيَقُولُ نَعَمْ يَا رَبُّ، حَتَّى إِذَا مَرَّرَهُ بِذُنُوبِهِ، وَرَأَى فِي نَفْسِهِ أَنَّهُ قَدْ هَلَكَ، قَالَ تَعَالَى سَتَرْتَهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا، وَأَنَا أَغْفِرُهَا لَكَ الْيَوْمَ، فَيُعْطَى كِتَابَ حَسَنَاتِهِ: خدا به مؤمن نزدیک می‌شود. پس سایه خود را بر روی او نهد و او را بپوشاند و گوید: آیا فلان گناه خود را می‌شناسی؟ آیا فلان گناه خود را می‌شناسی؟ بنده مؤمن می‌گوید: آری، ای پروردگار من. تا چون به گناهان اقرار داد و در نفس خود چنان دیده که هلاک خواهد شد، خدای تعالی گوید: آن‌ها را در دنیا بر تو پوشانیدم و امروز آن‌ها را برای تو بخشیدم. پس کتاب حسنات او را به دست راست او دهند» (تفتازانی، ۱۳۹۳: ۱۴۱).

همچنین است سؤال نکیر و منکر، و آن دو، فرشتگانی هستند که وارد قبر می‌شوند و از بنده درباره پروردگار و دین او سؤال می‌کنند (ر.ک؛ همان: ۱۳۵).

۲-۱-۶. نمونه‌هایی از ضرب‌المثل‌های دلالت‌کننده بر سؤال در قیامت

۱. آن را که حساب پاک است // از محاسبه چه باک است (۵۷۱). ۲. گناه دیگری را از دیگری نمی‌پرسند (۴۴۳۲). ۳. حسابش با کرام‌الکاتبین است (۱۹۸۳). ۴. امروز اینجا، فردا بازار قیامت (۵۱۷).

۲-۱-۳. کتاب، حق است

کتاب، آن چیزی است که طاعات و معاصی بندگان در آن ثبت می‌شود و برای مؤمنان از پیش رویشان آورده می‌شود و به کافران از سمت چپ و پشت سرشان داده می‌شود و آن نامه اعمال، حق است؛ چراکه خداوند می‌فرماید: ﴿وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا: و برای او در روز رستاخیز، کتابی بیرون می‌آوریم که آن را در برابر خود گشوده می‌بیند﴾ (الإسراء / ۱۳). همچنین، می‌گوید: ﴿فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ يَمِينَهُ فَسَوْفَ يَحْسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا: و اما آن کس که کتابش را به دست راست او دهند، با وی حساب کنند؛ حسابی آسان﴾ (القيامة / ۸۷) (ر.ک؛ همان: ۱۴۰).

۲-۳-۱. نمونه‌هایی از ضرب‌المثل‌های دلالت‌کننده بر نامه اعمال در قیامت

۱. گناه کسی را پای کسی نمی‌نویسند (۴۴۳). ۲. حسابش با کرام‌الکاتبین است (۱۹۸۳).

۲-۳-۴. وزن، حق است

وزن، حق است؛ چنان که خداوند می‌فرماید: ﴿وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ﴾ و سنجش [اعمال] در روز رستاخیز، حق است ﴿(الأعراف/ ۸)﴾. پس کسانی که ترازوی اعمال ایشان سنگین‌تر باشد، ایشان رستگارند و میزان، چیزی است که به وسیله آن، کیفیت اندازه اعمال سنجیده می‌شود و عقل از درک و فهم آن ناتوان است. معتزله وزن کردن اعمال را انکار کرده‌اند، چون می‌گویند اعمال از أعراض هستند و اعاده آن‌ها ممکن نیست؛ زیرا آن‌ها برای خداوند معلوم است، پس وزن آن‌ها عبث است. اشاعره در جواب به این ایراد معتزله می‌گویند در کتاب وارد شده است که کتاب‌های اعمال، وزن می‌شوند، پس در آن اشکالی نیست (ر.ک؛ تفتازانی، ۱۳۹۳: ۱۴۲).

۲-۳-۴-۱. نمونه‌ای از ضرب‌المثل‌های دلالت‌کننده بر مفهوم سنجش اعمال در روز

قیامت

۱. حلال را حساب، حرام را عذاب (۲۰۱۴). ۲. هر عمل اجری و هر کرده ثوابی دارد (۵۵۸۲). ۳. از مکافات عمل غافل مشو (۳۰۱). ۴. آن را که حساب پاک است // از محاسبه چه باک است (۵۷۱). ۵. جزای نیک و بد خلق با خدا انداز (۱۷۰۲). ۶. ظلم امروز باعث ظلم فرداست (۳۶۴۰). ۷. بر گردن او بماند و از ما بگذشت (۹۹۵): «ظلم از مظلوم می‌گذرد و فراموش می‌شود، ولی مظلومه آن تا ابد بر گردن ظالم می‌ماند» (بهمنیار، ۱۳۸۱: ۱۶۷).

۲-۳-۵. صراط، حق است

«صراط، حق است و آن، پلی است که بر روی دوزخ کشیده است که نازک‌تر از موی و تیزتر از شمشیر است. اهل بهشت از آن می‌گذرند، ولیکن گام‌های دوزخیان بر روی آن بلغزد» (تفتازانی، ۱۳۹۳: ۱۴۳).

۲-۳-۵-۱. نمونه ضرب‌المثل دلالت‌کننده بر صراط در قیامت

۱. هر که از پل بگذرد، خندان بود (۵۶۲۴).

۳. نتیجه

تحلیل آرای کلامی اشاعره در امثال فارسی، ما را به این حقیقت رهنمون می‌کند که اگرچه داستان ضرب‌المثل‌ها و مواد آن در کوچه و بازار شکل می‌گیرد، لیکن از آنجا که

مسائل کلامی، همواره به اعتقادات دینی و باورهای مذهبی مردم گره خورده است، از باورهای خواص و اهل مدرسه نیز تأثیر می‌پذیرد و به تبع آن، به عنوان یک الگو، بسیاری از رفتارها و کنش‌های عامه مردم را سامان می‌دهد. میزان این تأثیرپذیری از باورهای کلامی در امثال فارسی، متفاوت است و این تأثیرپذیری با کارآمدی آن مثل در زندگی روزمره ارتباط مستقیمی دارد؛ برای نمونه، در امثال کتاب *داستان‌نامه بهمنیاری* برای باور اساسی اشاعره، مبنی بر عدم وجوب صلاح و اصلح بندگان بر خداوند که با باور به قضا و قدر ارتباط مستقیم دارد، حدود دوازده ضرب‌المثل به چشم می‌خورد، ولی در حوزه اعتقادی باور به قیامت، برای مفهوم «صراط» که کمتر با زندگی روزمره مردم سروکار دارد، یک ضرب‌المثل دیده می‌شود. در جدول زیر، به تفصیل این باورهای کلامی و میزان تأثیرگذاری آن در امثال فارسی نشان داده شده است:

تعداد ضرب‌المثل	شاخه فرعی	باورهای اصلی اشاعره
۱۲		عدم وجوب صلاح و اصلح بر پروردگار
۹		حکمت الهی
۸	رازق خداست	رزق و روزی
۳۰	مقدر بودن روزی	
۷	وجوب کسب روزی	
۱	روزی بودن حرام	
۱۲		اجل و مرگ مقدر
۴		برهان تمناع
۲	حق بودن بعثت مردگان	حقانیت قیامت و لوازم آن
۴	حق بودن سؤال	
۴	حق بودن نامه اعمال	
۷	حق بودن سنجش اعمال	
۲	حق بودن حوض	
۱	حق بودن صراط	

جدول ۱: داده‌های مهم‌ترین مؤلفه‌های کلامی اشاعره در امثال فارسی

پی‌نوشت‌ها

۱. نویسندگان این سطور، به «نظریه کسب» به عنوان یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های کلامی اشاعره، در مقاله‌ای مفصل و جداگانه با عنوان «بررسی زمینه‌های جبرباوری و اختیارگرایی در مثل‌های فارسی» پرداخته‌اند.

۲. انتخاب داستان‌نامه بهمنیاری به عنوان منبع امثال، به پیشنهاد استاد شفیعی کدکنی به این سبب بوده که بیشتر امثال این کتاب به صورت خودجوش از ذهن و زبان عامه مردم مایه گرفته‌است.

منابع

قرآن کریم.

ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد (بی‌تا)، *مقدمه ابن خلدون*، تحقیق علی عبدالواحد الوافی، ج ۲، قاهره، دار نهضة مصر للطبع والنشر.

اشعری، أبو الحسن علی بن اسمعیل (۱۹۲۹ م.)، *مقالات الإسلامیین وإختلاف المصلیین*، به تصحیح هـ. ریتز، ج ۱، استانبول، مطبعة الدولة.

باقلانی، أبوبکر بن محمد بن الطیب (۱۳۸۲ ق.)، *الإنصاف فیما یجب إعتقاده ولا یجوز الجهل به*، تحقیق محمد زاهدین الحسن الکوثری، ج ۲، مصر، مؤسسة الخانجی.

_____ (۱۹۵۷ م.)، *التمهید، تصحیح الأب و تشرّد یوسف مکارئی*، بیروت، المكتبة الشریقة.

بدوی، عبدالرحمن (۱۳۷۴)، *تاریخ اندیشه‌های کلامی در اسلام (مذاهب الإسلامیین)*، ترجمه حسین صابری، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

تفتازانی، سعدالدین مسعود (۱۳۹۳)، *عقاید نسفیه و شرح آن*، ترجمه، توضیح و تصحیح علی اصغر حلبی و مهناز صفایی، ج ۱، تهران، زوآر.

جوینی، امام الحرمین (۱۹۵۰ م.)، *کتاب الإرشاد إلى قواطع الأدلة فی أصول الإعتقاد*، تصحیح محمد یوسف موسی و علی عبدالمنعم عبدالحمید، مصر، المكتبة الخانجی.

حلبی، علی اصغر (۱۳۷۴)، *تاریخ علم کلام در ایران و جهان اسلام*، ج ۱، تهران، اساطیر.

بهمنیار، احمد (۱۳۸۱)، *داستان‌نامه بهمنیاری*، ج ۳، تهران، دانشگاه تهران.

سراج طوسی، ابونصر عبدالله بن علی (۱۹۱۴ م.)، *اللمع فی التصوف*، قد اعتنی بنسخه و تصحیحه رنولد آلن نیکلسون، لیدن، مطبع بریل.

سمرقندی، ابوالقاسم اسحاق (۱۳۴۸)، *ترجمة السواد الأعظم*، به اهتمام عبدالحی حبیبی، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

شهرستانی، محمد بن عبدالکریم (۱۳۵۸)، *توضیح الملل (الملل و نحل)*، تحریر نو از مصطفی خالقداد هاشمی، مقدمه، حواشی، تصحیح و تعلیقات سید محمد رضا جلالی نائینی، ج ۱، ج ۲، تهران، شرکت افست.

_____ (۱۹۳۴ م.)، *کتاب نهایة الأقدام فی علم الکلام*، تصحیح ألفرد جیوم،

دانشگاه آکسفورد.

قاضی عبدالجبار، ابوالحسن بن احمد (۱۹۶۵ م.)، *المعنی فی أبواب التوحید والعدل*، تحقیق محمد علی النجار و عبدالحلیم النجار، ج ۱۱، قاهره، الدار المصرية للتألیف والترجمة.

- Ashaari, A. (1929), *Maghālāt ul-Eslāmiyin va Ekhtelāf ul-Mosallin (Articles of Islamists and Dissidents)*, Corrected by Helmut Ritter, Vol. 1, Istanbul, Al-Dowlah Press [In Persian].
- Bāghlāni, A. (1963), *Alensāf Fi Mā Yajebo Eatēghādohoo va Lāyajoozo Aljahlo Beh (Fairness in What Must be Believed and It Is not Permissible to Ignore It)*, The Investigation of Mohammad Zahied ibn Al-Hassan Al-Kothari, Cairo, Al-Khanji Foundation. [In Persian].
- _____. (1957), *Al-Tamhid (Preface)*, Corrected by Youssef Makarei, Beirut, The Oriental Library [In Persian].
- Badavi, A. (1995), *Mazāheb ul-Eslāmiyin (History of Theological Thoughts in Islām)*, Translated by Hossein Sāberi, Mashhad, Bonyād Pajooheshhā-ye Eslāmiye Astone Ghods. [In Persian].
- Bahmanyār, A. (2003), *Dāstānnāme-ye Bahmanyāri (Bahmanyāri Story Letter)*, 3th Ed, Tehrān, University of Tehrān Press. [In Persian].
- Ghāzi Abdoljabbār, A. (1965), *Al-Moghni fi Abvābe Altowhid Va Alaadl (Al-Moghni In The Doors Of Monotheism And Justice)*, By the Investigation of Muhammadali Al-Najjār and Abdul Halim Al-Najjār, Vol.11, Cairo, The Egyptian House for Authorship and Translation. [In Persian].
- Halabi, A. (1995), *Tārikhe Ealme Kalām Dar Irān va Jahān (History of Science Words dar Irān and Jahān Islām)*, Tehrān, Asātir Press. [In Persian].
- Ibn-e khaldoon, A. (N.D), *Moghaddame-ye Ibn-e khaldoon (The Introduction of Ibn Khaldoon)*, Investigation of Ali Abdol Wāhed Al-Wāfi, Vol. 1 & 2, Cairo, Dar al-Nehzat Egypt for Printing and Publishing. [In Persian].
- Joveni, E. (1950), *Alershād Elā Ghavātea Aladellāh fi Osoole Al-Eateghād (The Book of Guidance to Breakers of Evidence in the Fundamentals of Belief)*, Corrected by Mohammad Yosuf Moussā and Ali Abdol Monaem Abdol Hamid, Egypt, Al-Khānji Foundation. [In Persian].
- Samarghandi, A. (1969), *Tarjome-ye Savād Al-Aazam (Translation of the Savād Al-Aazam)*, By Abdol al-Hay Habibi, Publications of the Iranian Culture Foundation. [In Persian].
- Shahrestāni, A. (1914), *Al-Melal va al-Nehal (Explanation of Nations)*, New Writing by Mostafa Khāleghdād Hāshemi, Introduction, Margins, Corrections and Comments by Seyyed MohammadRezā Jalāli Nāeini, Vol. 1, 2th Ed., Tehran, Offset Company. [In Persian].
- Shahrestāni, A. (1934), *Ketāb-e Nahāyat al-Eghdām fi Elme al-Kalām (Book of The End of The Feet in The Science of Kalām)*, Edited by Alfred Jium, Oxford, University of Oxford. [In Persian].
- Taftāzāni, S. (2014), *Aghāyed-e Nasafiyyeh (Nasafi Beliefs and Its Description)*, Translated, Clarified and Corrected by Ali Asghar Halabi and Mahnāz Safāii, Tehrān, Zavvār Publications. [In Persian].
- Tusi, A. (1914), *Al-Loma fi Al-Tasavvof (The Brilliance of Sufism)*, Corrected by Renold Allen Nicolson, Leiden, Braille Press. [In Persian].

